

DANGIRAS MAČIULIS

Lietuvių kolektyvinę atmintį konstruojantis Vaižgantas

Anotacija: Vaižgantas, skirtingai nei Maironis, visuomenei nepateikė savo nuoseklaus Lietuvos istorijos naratyvo, tačiau ar tai reiškia, kad jam lietuvių tautinės bendruomenės istorinė praeitis ir jos kolektyvinė atmintis rūpėjo mažiau? Dėmesingiau pažvelgus tiek į Vaižganto rašytinį palikimą, tiek į jo visuomenines iniciatyvas bei aktyvią pilietinę poziciją (nuo memorialinių iniciatyvų autoriaus iki Vytauto Didžiojo jubiliejinių metų kampanijos organizatoriaus), tampa akivaizdu, kad bendruomenės atminties kultūra jam rūpėjo. Toks aktyvumas skatina kelti pirmąjį klausimą: ar Vaižgantas turėjo ambicijų kryptingai konstruoti lietuvių etninės bendruomenės kolektyvinę atmintį? Vaižganto kūrybinis ir visuomeninis aktyvumas plėtojosi sparčiai kintančių politinių sąlygų, kuriomis gyveno tauta, fone, todėl peršasi kitas klausimas: ar kito Vaižganto požiūris į tautos kolektyvinės atminties formavimo svarbą? Į šiuos klausimus ir bandoma atsakyti straipsnyje.

Raktažodžiai: Vaižgantas, kolektyvinė atmintis, nacionalizmas, istorijos politika.

Tautinius judėjimus Vidurio Rytų Europoje tyrinėjantis Miroslavas Hrochas yra pastebėjęs, kad „moderniosios tautos projekto kryptis vedė į ateitį, bet jame visada glūdėjo ir istorinis matmuo. Prisiminimai apie tai, „kas mes buvome“, „kaip mes kentėjome“, „ką mes pajėgėme“ ir panašiai visada buvo tautinės agitacijos dalis“¹. XIX a. lietuvių tautinio judėjimo veikėjai taip pat gręžėsi į įsivaizduojamą garbingą tautos praeitį. 1883 m. pasirodžiusio laikraščio „Aušra“ leidėjai manė, kad šlovingos istorinės tautos praeities atskleidimas, o pirmiausia priminimas apie praeityje turėtą valstybingumo galią – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikus – veiksmingai kels tautinės bendruomenės narių savivertę. Todėl lietuvių tautinio judėjimo veikėjai gręžėsi į Lietuvos istoriją, norėdami savo tautiečiams pateikti kuo įtaigesnių garbingos praeities liudijimų, tapdami tautos kolektyvinės atminties konstruktoriais².

1 Miroslav Hroch, *Mažosios Europos tautos*, Vilnius: Mintis, 2012, p. 139.

2 Darius Baronas, Dangiras Mačiulis, *Pilėnai ir Margiris: istorija ir legenda*, Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2010, p. 253.

Kolektyvinė atmintis suprantama kaip bendruomenės narių palaikomas bendras praeities įsivaizdavimas; Maurice'o Halbwachso pastebėjimu, žmonės nuoseklius prisiminimus gali konstruoti ir išsaugoti tik savo socialinių grupių, kurioms priklauso, rėmuose – tam Halbwachsas sukūrė sąvoką „socialiniai atminties rėmai“³. Kolektyvinei atminčiai priskiriamos įvairios funkcijos, tačiau mus pirmiausia domina jos tautinės bendruomenės tapatybę konstruojanti ir palaikanti funkcija – kai kolektyvinei atminčiai tenka pasiūlyti bendruomenei bendrus prisiminimus, kurie veiksmingai konsoliduotų tautinę bendruomenę⁴.

Juozas Tumas-Vaižgantas (1869–1933) nepriklausė aušrininkų kartai ir į lietuvių tautinį judėjimą įsitraukė mokydamasis Žemaičių vyskupijos kunigų seminarijoje Kaune, į kurią įstojo 1888 m., tačiau buvo tarp lietuvių tautinio judėjimo pradininkų. Vaižgantas pasižymėjo ir publicistiniu aktyvumu, pasireiškusiu tautinio judėjimo/tautinės valstybės iniciatyvų populiarinimu, ir visuomeniniu aktyvumu, pasireiškusiu asmeniniu įsitraukimu į įvairių tautinio judėjimo/tautinės valstybės iniciatyvų įgyvendinimą. Šis socialinis aktyvumas tampa prielaida Vaižganto pavyzdžiu pasekti, kaip lietuvių veikėjai tautinės bendruomenės mobilizacijai ir tapatybės saugai naudojosi praeities vaizdiniais ir veikė konstruodami kolektyvinę lietuvių bendruomenės atmintį. Šiame straipsnyje, remiantis Vaižganto rašytiniu palikimu bei jo socialinio aktyvumo liudijimais, siekiama atsakyti į klausimus, kokiais kolektyvinės atminties vaizdiniais ir kokiems tikslams jis naudojosi, ar šią atminties vaizdinių panaudą veikė per laiką kitusios politinės sąlygos.

Minėjome, kad *Aušros* meto lietuvių tautinio atgimimo veikėjai manė, kad šlovingos istorinės tautos praeities atskleidimas kels tautinės bendruomenės narių savivertę ir bus svarus argumentas įkūnijant lietuviško nacionalizmo idealus – „atkuriant“ prarastą tautos didybę. Tačiau ši teiginį derėtų patikslinti: tautinio judėjimo veikėjų siekis buvo, kad garbingos praeities priminimas veiksmingai keltų tautinės bendruomenės narių savivertę – pirmiausia padėtų etninės bendruomenės narius įtikinti tuo, jog garbinga būti lietuvių etninės bendruomenės nariu ir nedera gėdytis ryškiausiu laikyto šios bendruomenės skiriamą ženklo – lietuvių kalbos. Trumpai tariant, garbinga praeitis ir jos herojai buvo

3 Maurice Halbwachs, *Spoleczne ramy pamieci*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008.

4 *Modi Memorandi. Leksykon kultury pamieci*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2014, p. 346–350.

reikalingi pirmiausia tam, kad lietuvis valstietis nesigėdytų kalbėti lietuviškai ir nesiektų išsižadėti šios kalbos vardan kitos (pirmiausia lenkų), kuri, jo many-
mu, galėjo jam suteikti aukštesnę socialinę statusą⁵. O šiam didaktiniam tikslui
ir tautos herojaus vaidmeniui tiko ne tik Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės
meto istorinis veikėjas, bet ir kita istorinė asmenybė, kurios veikla galėjo būti
interpretuota kaip atitinkanti lietuviško nacionalizmo idealus.

Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius, lietuviškai rašęs didaktinius kūri-
nius savo gnomiesiems, puikiai tiko tautos herojaus vaidmeniui. Dera pridurti,
kad jis buvo populiarus valstietiškoje visuomenėje, o atmintis apie jį dar buvo
gyva. Dvasininkui Vaižgantui vyskupo Valančiaus asmuo buvo svarbus ir arti-
mas dėl pastarajam priskiriamo gebėjimo suderinti katalikiškumą su lietuvišku-
mu. 1899 m. Vaižgantas ėmė rūpintis Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus
atminimo įamžinimu, siūlydamas 1901 m. pažymėti jo 100-ąsias gimimo meti-
nes⁶. Vaižganto redaguojama *Žinyčia* 1901 m. įrodinėjo, kad „Lietuvos civiliza-
cijos istorijoje“ yra trys žymiausios asmenybės – Vytautas Didysis bei Žemaičių
vyskupai Merkelis Giedraitis ir Motiejus Valančius. Jie pristatyti „kaipo didieji
karžygiai lietuvių polonizacijos, kalvinizacijos ir rusifikacijos laikuose“⁷. Svar-
biausiomis Lietuvos istorijoje įvardytos asmenybės pristatytos kaip tikėjimo ir
lietuviybės gynėjos. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Vytautas Didysis pristatytas
ne kaip lietuviškos valstybingumo tradicijos simbolis, bet kaip herojiškas lietu-
viškos tapatybės gynėjas. Tuo metu Vaižgantas, ieškodamas lietuvių visuome-
nei sektingų herojinių asmenybių, kurios simbolizuotų lietuviško valstybingumo
tradiciją, specialiai į LDK istoriją nesidairė. Jam rūpėjo etnokultūrinis tautos
palikimas, nes jis orientavosi į etnografinę lietuvių tautą ir pabrėžė lietuvių kal-
bos svarbą⁸. Pagrindiniu rūpesčiu Vaižgantas regėjo savo tautinės tapatybės sau-
gą, pabrėždamas, kad lietuviams nepakeliui su lenkais, kurie „vis svajoja apie
atstatymą savo karalystės“, nes lietuviai negalvoja „apie savo tėvynės Lietuvos
politišką neprigulumystę ir galybę“, bet siekia religinės ir kultūrinės laisvės – tai

5 Darius Baronas, Dangiras Mačiulis, *op. cit.*, p. 253–255.

6 Vaižgantas, *Raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1995, t. 6, p. 90–91.

7 „100-metinės sukaktuvės (1801–1901) Žemaičių Vyskupo Motiejaus III. Valančiaus“, *Žiny-
čia*, 1901, Nr. 3, p. 1.

8 Vilma Žaltauskaitė, „Apie lietuviybės idėją kunigo Juozo Tumo-Vaižganto pažiūrose iki
1904 m.“, *Lietuvių atgimimo studijos*, t. 8. *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, Vilnius, 1996,
p. 248–260.

įvardijus noru „pasilikti patys savimi“⁹. Religinės laisvės ir tautinės tapatybės saugai, kaip tai suvokė Vaižgantas, atsigręžti į LDK istoriją nereikėjo. Jam svarbus atrodė lietuvių etnokultūrinio palikimo fiksavimo klausimas¹⁰, nes jame jis regėjo autentišką tautos dvasios liudijimą ir tautiškumo šaltinį.

XX a. pradžioje plačiai, visuotinai minimų sukakčių ir jubiliejinių datų Rusijos imperijoje netrūko: 1904 m. – Nikolajaus II šeimos 10–metis, 1911 m. – baudžiamos panaikinimo 50–metis, 1912 m. – Tėvynės karo (1812 m.) 100–metis, o ypatingai iškilmingai ir plačiai 1913 m. buvo paminėtas valdančiosios Romanovų dinastijos 300 metų jubiliejus¹¹. Išvardinti jubiliejiniai minėjimai – kryptinga imperinės valdžios vykdytos istorinės politikos raiška, kurios tikslas buvo sutvirtinti carinės patvaldystės pamatus. Šios komemoracinės praktikos, konsoliduojančios titulinę imperijos naciją, lietuvių veikėjams turėjo daryti įspūdį, tačiau didžiausią įspūdį Vaižgantui tuo metu padarė jubiliejus, kurio iškilmes jis 1910 m. liepos 15–17 d. išvydo už Rusijos imperijos ribų – Austrijos–Vengrijos imperijai priklausančioje Krokuvoje įvykęs Žalgirio mūšio 500 metų sukakties minėjimas. Šių iškilmių organizacinis komitetas pakvietė dalyvauti ir lietuvius, tačiau nei viena lietuvių organizacija nepasiuntė savo atstovų, o visų atsakymas vykti buvo grindžiamas konfliktiniais lenkų–lietuvių santykiais. Nuvyko tik Vaižgantas, tačiau ne kaip oficialus lietuvių atstovas, o kaip *Vilties* korespondentas, kuris vėliau savo įspūdžiais pasidalino su skaitytojais¹². Taip Vaižgantui pasitaikė proga išvysti, kaip, jo žodžiais tariant, „iš Žalgirio mūšio 500 metų sukakties lenkai pasidarė savo ‚tautos šventė‘ Krokuvoje“, kaip šių iškilmių metu „lenkų nuotaika buvo pakilusi į didžiausius patriotizmo aukštumus“, o jubiliejaus rengėjai sugebėjo „labai sumaniai tą nuotaiką panaudoti“¹³. Šio jubiliejaus metu lenkai akcentavo „Didžiosios Lenkijos“ mitą – aktualizavo Lenkijos–Lietuvos unijinės valstybės idėją. Žinia, kurią siuntė lenkiškoji mūšio interpretacija, skelbė, kad 1410 m. krauju aplaistyta lenkų–lietuvių sąjunga, vainikuota 1413 m. Horodlėje, yra amžina¹⁴.

9 Vaižgantas, *Raštai*, Vilnius: Pradai, 1994, t. 5, p. 350–359.

10 Vaižgantas, *Raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1995, t. 6, p. 288.

11 Святославский Алексей Владимирович, *История России в зеркале памяти. Механизмы формирования исторических образов*, Москва: Древлехранилище, 2013, с. 198–279.

12 Dangiras Mačiulis, Rimvydas Petrauskas, Darius Staliūnas, *Kas laimėjo Žalgirio mūšį? Istorinio paveldo dalybos Vidurio ir Rytų Europoje*, Vilnius: Mintis, 2012, p. 54–55.

13 Vaižgantas, *Raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, t. 8, p. 9.

14 Dangiras Mačiulis, Rimvydas Petrauskas, Darius Staliūnas, *op. cit.*, p. 46–49.

Pagrindinis Krokuvoje vykusio Žalgirio mūšio 500 metų sukakties minėjimo akcentas buvo Antano Vivulskio sukurto paminklo Žalgirio mūšiui atminti iškilmingas atidengimas Krokuvoje¹⁵. Ir dalyvavimas šiose iškilmėse, ir pačios Krokuvos aplankymas Vaižgantui suteikė progą išvysti, kaip įvairiomis priemonėmis konstruojama ir aktualizuojama etninę bendruomenę telkianti ir mobilizuojanti kolektyvinė atmintis. Tačiau Žalgirio mūšio minėjimo iškilmės, kurių metų gręžtasi į tolimą herojišką praeitį, Vaižgantui nepasirodė tinkamiausias būdas ir sektinas pavyzdys siekiant konsoliduoti tautinę bendruomenę bei stiprinti jos narių tautinę tapatybę. Svarstydamas apie šiam tikslui tinkamiausią būdą, jis iškilmes Krokuvoje priešino su tais pačiais metais įvykusiomis latvių ir estų dainų šventėmis. Dainų šventes jis laikė sektinu pavyzdžiu, jei norima jas išnaudoti tautinės bendruomenės konsolidacijai, nes jų metu nutrinami luominiai ir socialiniai skirtumai, narius sujungia gimtoji kalba, o kultūrinė veikla nukreipiama į ateitį¹⁶. Šiais pastebėjimais Vaižgantas pasidalino ukrainiečių spaudoje. Lenkiškoje spaudoje šios Vaižganto įžvalgos buvo interpretuotos kaip kategoriškas Jogailaičių unijinio valstybingumo tradicijos tęstinumo atmetimas, pastebint, kad tokia laikysena esą būdinga buvusioje Abiejų Tautų Respublikų erdvėje gimstantiems lietuvių ir ukrainiečių tautiniams judėjimams, kurie, kurdami savo tautinių bendruomenių politinius projektus, siekia kategoriškai atsiriboti nuo unijinės valstybingumo tradicijos¹⁷.

Tuo metu lietuvių tautinis judėjimas kūrė savo istorinį pasakojimą, kuris turėjo tarnauti tautinės tapatybės konstravimui, ir šiuo atveju svarbiausias bei sunkiausias uždavinys buvo atsiriboti nuo lenkų bei lenkiškumo, nes polonizacijos pavojus modernaus lietuvių nacionalizmo lyderiams atrodė pats didžiausias. Juoba, kad dauguma lenkų politinių srovių nepripažino lietuviams modernios tautos teisių¹⁸. Polonizaciją priminė unijų vaizdinys, o Žalgirio mūšio vaizdinys buvo su juo susijęs, nes po Žalgirio mūšio sekė glaudesnis LDK ir Lenkijos susijungimas – unijinių saitų stiprinimas, ir, jei lenkai šį procesą vertino teigiamai, lietuviams jis asocijavosi su tautos nuopoliu. Todėl dalis

15 Dariusz Radziwiłłowicz, *Tradycja grunwaldzka w świadomości politycznej społeczeństwa polskiego w latach 1910–1945*, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2003, p. 40–67.

16 Vaižgantas, *Raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, t. 8, p. 14–15.

17 *Ibid.*, p. 17.

18 Dangiras Mačiulis, Rimvydas Petrauskas, Darius Staliūnas, *op. cit.*, p. 57.

lietuviškos periodinės spaudos siūlė nesižavėti senomis pergalėmis, ypač 1410-ųjų, kuria pasinaudojo lenkai, jų minėjimui nešvaistyti lėšų, o geriau pagalvoti apie laukiantį kultūrinį darbą¹⁹.

Tokia interpretacija buvo artima ir Vaižgantui, tačiau jo santykis su LDK istorine praeitimi buvo nevienareikšmis: LDK valstybingumo tradicijos jis neaktualizavo, bet ir jos atsisakyti nekvietė. Tuo metu jam atrodė, kad tautinę bendruomenę konsoliduoti ir jos nariams tautinę tapatybę diegti reikia pirmiausia remiantis bendruomenės narių gimtąja kalba, o ne primenant tautai jos bendrą praeitį ir herojiškus tautos istorijos epizodus.

Vaižgantui rūpėjo tautinės tapatybės sauga, o jos užtikrinimą jis pirmiausia suvokė kaip tautinės savimonės žadinimą bei bendruomenės narių tautinės savivertės kėlimą, todėl jam buvo svarbu išryškinti tai, ką jis laikė tautoje išsaugotais autentiško tautiškumo ženklais, teigdamas, kad „klastomis pavergtame lietuvių kūne bepaliko viena nepavergta, ypatingai jautriai griaudinga siela“²⁰. Lietuviškos sielos ženklų jam buvo etnokultūrinis palikimas – pirmiausia tautosaka, o labiausiai tautinei bendruomenei nusipelnusiais laikė tuos, kurie rūpinosi tautinės tapatybės sauga. Sprendžiant iš jo tuo metu inicijuojamų ir aktyviai remiamų komemoracinių iniciatyvų jam pirmiausia rūpėjo įamžinti „tautos dvasios gaivintojų“ – XIX a. lituanistinio sąjūdžio ir lietuvių raštijos veikėjų – atminimą, o įamžinti Lietuvos didžiųjų kunigaikščių atminimo jis nesiūlė. Pavyzdžiui, 1908 m. jis ragino statyti paminklus kun. Antanui Strazdui Kamajuose ir Simonui Daukantui Papilėje²¹.

Politinės Lietuvos nepriklausomybės siekį atskirų lietuvių partijų dokumentuose galime rasti jau XIX a. pabaigoje, tačiau iki Pirmojo pasaulinio karo nebuvo realių sąlygų šiam siekiui įgyvendinti, nes Rusijos patvaldystė buvo pakankamai stipri ir būtų negailestingai susidorojusi su politinio separatizmo apraiškomis. Todėl lietuvių veikėjai rinkosi pragmatišką taktiką: svarstė problemas, kurių sprendimas tądien atrodė įmanomas, ir pirmiausia orientavosi į kultūrinės autonomijos siekį, kuris regėtas realesnis ir dažnai suvoktas kaip etapas kelyje į visišką politinę nepriklausomybę²². Turbūt todėl ir iki Pirmojo pasaulinio karo

19 Dangiras Mačiulis, Rimvydas Petrauskas, Darius Staliūnas, *op. cit.*, p. 72–73.

20 Vaižgantas, *Raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, t. 9, p. 46.

21 Vaižgantas, *Raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, t. 12, p. 106.

22 Darius Staliūnas, „Apie kai kurias istorijos mokslo disertacijas, skirtas lietuvių tautiniam judėjimui, apgintas užsienio mokslo įstaigose: Tomo Balkelio (2009) ir Audronės Janužytės (2005) darbai ir jų kontekstas“, *Archivum Lithuanicum*, 2012, t. 14, p. 376–378.

lietuvių nacionalinis judėjimas, veikdamas politiškai, sąlygiškai mažai naudojosi LDK valstybingumo vaizdiniais, nes kultūrinės autonomijos siekio įkūnijimui LDK valstybingumą primenantys vaizdiniai galėjo mažai pasitarnauti.

Pirmojo pasaulinio karo metais lietuvių veikėjams atsirado vilties, kad pasibaigus karui Lietuva gali įgyti bent kultūrinę autonomiją. Politinės ir kultūrinės emancipacijos viltis puoselėjo ir lenkai. Pastarųjų projektai įprastai grįsti siekiu atkurti prarastą valstybingumą – Abiejų Tautų Respubliką, o tai reikė, kad lietuviai turi tapti jo dalimi. Lietuvių tautiniam judėjimui tokia lenkiško valstybingumo vizija buvo nepriimtina. 1915 m. atsakydamas į lenkų spaudoje nuskambėjusius teiginius, kad esą nėra net lietuvių kalbos, o lietuviai „buvusi tik pasyvė tauta“, neturinti nei savo istorijos, nei kultūros, Vaižgantas, norėdamas įrodyti lietuvių kaip tautos brandą, atsigręžė į LDK praeitį. Jis įrodinėjo, kad „Lietuvos valstybės lopšiai buvo Ariogaloje, Utenoje, Kernavėje, Trakuose, Vilniuje, etnografiškai lietuviškuose kraštuose“²³. Vaižganto atsigręžimas į LDK istoriją buvo sąlygotas ne siekio pagrįsti lietuviško valstybingumo tradiciją, bet parodyti lietuvių kaip savitos tautinės bendruomenės istoriškumą ir pasiūsti žinią, kad unijinės valstybės restitucijos idėja lietuviams svetima²⁴.

Pirmojo pasaulinio karo metais lietuvių nacionalinio judėjimo veikėjai, norintys pagrįsti teisę į valstybingumą, ne kartą priminė lietuvių valstybingumą praeityje – LDK. 1915 m. gruodį – 1916 m. vasarį pasirodė lietuvių veikėjų parengtų LDK atkūrimo projektų-atsišaukimų²⁵. 1916 m. spaudoje paskelbtas Vaižganto straipsnis „Lietuvos karalija“ buvo reakcija į pasklidusius gandus, kad okupuotose etninėse lietuvių žemėse vokiečiai ketina atkurti Lietuvos monarchiją. Reaguodamas į šią žinią, Vaižgantas rašė, kad monarchijos restauravimo idėja, kaip tendencija „remtis praeities teisėmis“, yra tiesiog esamu momentu būdinga visoms tautoms, siekiančioms kultūrinės ar politinės emancipacijos. Todėl lietuviai, kaip ir kitos tautos, gali „imti savo praeitį“, tačiau jis pabrėžė, kad Lietuvos kaip „Didvyrių Žemės“ atmintis yra svarbi ne tik kaip istorinis liudijimas apie lietuvių gebėjimą ginti savo valstybinį suverenumą nuo svetimšalių agresijos, bet ir kaip priminimas to, kad lietuviai „drįso ir savo vidų nuo svetimųjų, lenkų

23 Vaižgantas, *Raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, t. 9, p. 187.

24 *Ibid.*, p. 192.

25 Alfonsas Eidintas, Raimundas Lopata, „Lietuvos valstybės atkūrimo vizijos, planai ir lietuvių veiksmai“, *Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914–1920 metų dokumentuose*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017, p. 40.

įtakos ginti“. Vaižgantui svarbesnis buvo antrasis aspektas – priminimas istorinę tradiciją turinčių, jo žodžiais tariant, „varžytinių su lenkais, kurios raudonu siūlu eina per visą mūsų istoriją“, o tai laikyta lietuviškos tapatybės ginties tradicija. Jis net įrodinėjo, kad lietuvių tautinis atgimimas (kurį lenkų visuomenė sutiko kaip išskirtinai naujų laikų reiškinį „litvomaniją“) ir šio judėjimo keliami reikalavimai yra senosios tradicinės kovos už lietuvių kultūrinę nepriklausomybę tęsinys, o šios kovos herojai praeityje buvo Vytautas Didysis, Radvilos, Chodkevičiai ir esą visi kiti LDK didikai. Tai buvo pristatoma kaip įrodymas egzistuojančios lietuviškos tapatybės ginties tradicijos, jo pavadintos „dideliu autonominiu instinktu“, kuris šiuo metu ryškiai pasireiškia „tik smarkioje kovoje už kalbos teises“²⁶. Tokiu būdu Vytautas Didysis buvo pristatomas kaip pirmasis herojiškas „litvomanas“, o jo laikų Lietuva – kaip istorinis realizuotos tautiškumo saugos projektas.

Monarchizmo idėja Vaižgantui buvo svetima, o gimstančias lietuviško valstybingumo idėjas jis siejo ne su istorinio valstybingumo atkūrimu ir valstybingumo tradicijų paveldėjimu, bet su jų kūrimu iš naujo²⁷. 1916 m. vasarą pats Vaižgantas prisidėjo prie vieno iš Lietuvos autonomijos projektų kūrimo – šiame projekte jokių aliuzijų į Lietuvos istorinį valstybingumą nebuvo²⁸. 1917 m. Petrogrado lietuvių seime pasisakydamas Lietuvos nepriklausomybės klausimu Vaižgantas tikino, kad „lietuviuose nėra jokių monarchijos tradicijų“. Todėl ir nepriklausomos Lietuvos valstybės idėją jis kildino ne iš valstybingumo tradicijos, bet iš lietuviško „nepriklausomybės instinkto“, kuris esą žinomas nuo senų laikų ir „apgynė Lietuvą nuo tų pat vokiečių kryžiuočių, o viduriniais amžiais gynė ją nuo lenkų užplūdimo“ – įrodinėdamas, kad Abiejų Tautų Respublikos laikmetyje „pilna ženklų ir epizodų“, liudijančių „kaip narsiai, kaip atkakliai kovota, kad niekas neįsigalėtų Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštijoje, kas tik iš šalies ateina“. Šis „nepriklausomybės instinktas“ esą niekada nebuvo prarastas, tik buvo „kuriam laikui nustelbtas“²⁹. Istorinė LDK praeitis Vaižgantui buvo reikalinga ne įrodyti lietuviško valstybingumo istorinę tradiciją ir teises į prarasto valstybingumo atkūrimą, bet pagrįsti lietuvių teisę į kultūrinę emancipaciją, kuri buvo suvokiama ir kaip radikalus atsiribojimas nuo lenkų globos – todėl Vaižgantas akcentavo istorinę, LDK laikus menančią, ginties „nuo lenkų užplūdimo“ tradiciją.

26 Vaižgantas, *Raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, t. 9, p. 285–289.

27 *Ibid.*, p. 285.

28 Alfonsas Eidintas, Raimundas Lopata, *op. cit.*, p. 46; 158–166.

29 Vaižgantas, *Raštai*, Vilnius: LLTI, 1998, t. 9, p. 292–293.

Nacionalizmo ideologija besivadovaujantys lietuvių tautinio judėjimo veikėjai buvo primordialistai – manantys, kad tauta yra nuo seno egzistuojantis natūralus reiškiny, tautinė tapatybė – prigimtinė žmogaus savybė, o svarbiausia tautiškumo žymė yra kalba, kurios vartojimo pagrindu ir susiburia tautinės bendruomenės³⁰. Šiuo požiūriu Vaižgantas taip pat buvo primordialistas, nes teigė, kad „tautą apsprendžia etnografinės žymės: gyvoji kalba, sielos ir kūno ypatybės, kultūros, ekonomijos ir istorijos veiksniai ir ilgas gyvenimas vienoje žemėje“³¹. Tiesa, primordialistai dažnai akcentuoja tautinę bendriją vienijančius bendrus mitus, prisiminimus ir bendrą istorinę praeitį. Vaižgantas bendros istorinės praeities ypatingai neakcentavo ir svarbiausiu tautiškumo požymiu laikė kalbą. Tuomet į LDK praeitį jis gręžėsi norėdamas įrodyti ne bendrą istorinę praeitį ar lietuviško valstybingumo tradicijos tęstinumą, bet tai, kad lietuvių tauta visada siekė politinės laisvės – tai įvardydamas „tautos politikos dvasia“. Jis teigė, kad nepriklausomybės siekis – tai „tautos politikos dvasia“, kurią esą lietuviai mėgsta įvardinti „Vytauto dvasia“ ir ji niekada nebuvo išblėsusi – tiek Abiejų Tautų Respublikos laikais, tiek esant Rusijos imperijos valdžioje³².

Permaininga politinė konjunktūra pareikalavo lietuvių politikų lankstumo, o dėl politinio pragmatizmo šalia tautos apsisprendimo principo teko pridurti teisės į istorinį valstybingumą konceptą, pareiškiant teises į LDK valstybingumo paveldą – taip 1918 m. gimė lietuviškos monarchijos restauravimo projektas³³. Vaižgantas aktyviai įsitraukė į lietuviškos monarchijos projekto populiarinimą. Rapolas Skipitis atsiminimuose aprašė 1918 m. liepą Šiaulių klebonijoje įvykusį slaptą susirinkimą, kuriame Vaižgantas įrodinėjo, kad konstitucinė monarchija yra realiausias kelias įkūnyti lietuviško valstybingumo projektą ir geriausia valdymo forma. Skipičio prisiminimu, palaikančių lietuviškos monarchijos idėją neatsirado, be to, susidarė įspūdis, kad ir pats Vaižgantas už monarchiją agitavo tik dėl to, kad kaip „nuoširdus lietuvis patriotas“ buvo paveiktas bendražygių³⁴.

30 Anthony D. Smith, *Nacionalizm: teorija, historia, ideologia*, Warszawa: Wydawnictwo Sic!, 2007, p. 73.

31 Vaižgantas, *Raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, t. 9, p. 223.

32 *Ibid.*, p. 315.

33 Raimundas Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais*, Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1996, p. 153–162.

34 Rapolas Skipitis, *Nepriklausomą Lietuvą statant*, Chicago: Terra, 1961, p. 24–28.

Mindaugas Kvietkauskas yra pastebėjęs, kad 1918–1920 m. publicistiniuose tekstuose Vaižgantas konstravo tokią lietuviškos tapatybės formulę, kurioje accentuotas etninis autochtoniškumas – kūrė „lietuvybės kaip natūralaus, pirmapradžio, labiau gamtiško nei kultūrinio branduolio mitą“, todėl LDK politinio ir kultūrinio palikimo klausimas jam buvo antrinis. Tuo pat metu Vaižganto *Pragiedruliuose* atrandamas intensyvus autoriaus lietuviškos tapatybės paieškų atspindys, liudijantis ir bandymą gręžtis į LDK valstybingumo tradicijos paveldėjimą, tačiau tai lieka tik viena iš dinamiškų lietuviškos tapatybės paieškų ir konstravimo projekcijų³⁵.

Monarchizmo idėja Vaižgantui buvo svetima, todėl nerasime ir tuomet parašytų jo tekstų, kuriuose bandyta istoriškai pagrįsti lietuviško monarchizmo tradiciją, gręžiantis į LDK laikus. Tačiau 3-ame dešimtmetyje Vaižgantas vis aktyviau ima įsitraukti į tai, ką pats įvardijo valstybingumo tradicijos konstravimu, o tai reiškė atsigręžimą į LDK laikus. Manome, kad jį stipriausiai paveikė prarastos istorinės sostinės Vilniaus klausimas, kuris lietuvių elito vaizduotėje buvo ne tik sostinės atgavimo, santykių su Lenkija normalizavimo, bet kartu ir Lietuvos tarptautinio saugumo užtikrinimo bei esminis tautinės tapatybės išsaugojimo klausimas. Lietuvos politinį ir kultūrinį elitą dėl prarasto Vilniaus kamavo valstybinio ir kultūrinio nepilnavertiškumo jausmas. Jam atrodė, kad Vilniaus atplėšimas nuo Lietuvos kūno yra tarsi žaizda, kuri Lietuvos valstybę paverčia neužbaigtu nacionalinės valstybės projektu be platesnių geopolitinių perspektyvų ir istorinių tradicijų, nes valstybė neteko savo sostinės, simbolizuojančios šalies kultūrinės, istorinės ir dvasinės tradicijas. Todėl susitaikymas su Vilniaus netektimi reikštų susitaikymą su savo tapatybės praradimu ir neišvengiamai baigtąsi valstybės žlugimu³⁶. Įtikėjimas Vilniaus būtinumu lietuviškam pasauliui buvo užvaldęs visus tarpukario Lietuvos intelektualus, ši nuostata išliko visą tarpukarį ir pagrindė Vilniui vaduoti kampaniją, kuri institucionalizavosi Vilniui vaduoti sąjungos, kurios aktyviu nariu buvo ir Vaižgantas, pavidalu.

Vilniui vaduoti kampaniją reikšmingai sustiprino po 1926 m. gruodžio 17 d. politinio perversmo Lietuvoje įsitvirtinęs autoritarinis Antano Smetonos režimas, kurio ideologija grįsta nacionalizmu. Ši valdžia, siekdama politinės le-

35 Mindaugas Kvietkauskas, „Tapatybės virsmo istorija: Vaižganto *Pragiedruliai* ir 1918–1920 m. konfliktas dėl Vilniaus“, *Literatūra*, 2006, t. 48 (5), p. 77–96.

36 Dangiras Mačiulis, Darius Staliūnas, *Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pab. – 1940 m.)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015, p. 138, 152, 162.

gitimacijos, bandė remtis istorinio valstybingumo tradicija ir įrodinėjo esanti jos tęsėja. Tuo pat metu tarpukario lietuvių intelektualai ieškojo tautinės kultūros tradicijų ištakų. Jei valdžioje esantį politinį režimą žavėjo LDK valstybingumo tradicija, tai intelektualams atrodė, kad autentiškos lietuviškos kultūros ištakos glūdi tolimoje LDK praeityje – kai Lietuvos valstybė iki Liublino unijos su Lenkija 1569 m. buvo neabejotinai lietuviška, o Vilnius – lietuviška lietuviškos valstybės sostinė.

LDK istorijos vaizdinių aktualizavimas Smetonos valdymo metais įgijo kolektyvinės atminties politikai būdingo kryptingumo – tai sąlygojo politinio režimo siekis kolektyvinėje atmintyje esančiais vaizdiniais pasinaudoti diegiant nacionalizmo ideologiją, konsoliduojant lietuvių etninę bendruomenę ir galiausiai legitimuojant savo valdžią. Ryškiausiu politinio režimo kolektyvinės atminties projektu tapo Vytauto Didžiojo jubiliejinių metų kampanija 1930 m., skirta paminėti Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto (1350–1430) 500-ąsias mirties metines. Šis sumanymas kaip visuomeninė iniciatyva gimė 1928 m. Lietuvai pagražinti draugijos centrinėje valdyboje, o Vaižgantas buvo vienas šio jubiliejaus šventimo iniciatorių. Valdžia šį sumanymą nusavino paimdama savo kontrolėn. 1928 m. spalį, artėjant Vytauto Didžiojo jubiliejaus 500-osioms metinėms, norėdamas pabrėžti šio jubiliejaus svarbą Vaižgantas įrodinėjo, kad „Lituania rediviva – vėl atgimusi nepriklausoma Lietuva yra Vytauto idėjų ir žemių paveldėtoja“³⁷.

1930-ieji buvo paversti Vytauto Didžiojo įamžinimo kampanija – netrūko nei entuziastų, nei sumanymų – nuo naujo Vytauto Didžiojo vardu pavadinto aukščiausio valstybinio apdovanojimo įsteigimo iki rinkoje pasirodžusių komercinių produktų, pavadintų jo vardu. Politinio režimo ideologai visuomenę ragino sekti Vytauto Didžiojo politikos principais, kurie, esą, skelbia, kad visa valdžia turi būti sutelkta vienose rankose, o valdžios autoritetas nekvestionuojamas³⁸. Tautininkai ir pats Smetona nuolat pabrėždavo Vytauto Didžiojo nuopelną vienijant visuomenę, o tai tiesiogiai siejosi su tautininkų nuolat akcentuojamu „tautos vienybės“ principu, kuris buvo suprantamas kaip besąlygiškas visuomenės lojalumas politiniam režimui.

Vytauto Didžiojo jubiliejinių metų kampanija Kaune simboliškai prasidėjo naujo tilto per Nemuną pašventinimu – tiltui suteiktas Vytauto Didžiojo vardas.

37 Vaižgantas, *Raštai*, t. 12, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, p. 528–530.

38 „Vytauto Didžiojo 500 m. mirties sukaktuvės“, *Lietuvos aidas*, 1930 02 06, p. 1.

Tai buvo ne tik Vytauto Didžiojo vardo įamžinimas laikinosios sostinės krašto-vaizdyje, bet tapo ir raiškiai pabrėžtu simboliniu istorinės valstybingumo tradicijos tarpukario Lietuvoje konstravimo žingsniu, kuris siejo dabartį su Vytauto Didžiojo laikų Lietuva. Norėdamas pabrėžti, kad dabartinė Lietuva yra logiškas ir sėkmingas Vytauto Didžiojo valstybingumo tradicijos tęsinys, šventinant tiltą pasakytame pamoksle Vaižgantas prabilo Vytauto Didžiojo vardu: „Aš, krikščionybės apaštalas Lietuvoje, pabaigiau ją tuo sumegzti su Vakarų Europa; jūs, dabartiniai mano miesto tėvai ir mano tėvo Kęstučio tėvainystės Valdovai, nebeatsilikite nuo Europos“; „Aš, Vytautas, su savo Taryba, tebesu jūsų Prezidentūroje ir Ministrų Kabinete“. Vaižganto lūpomis prabilęs Vytautas Didysis pabrėžia šios tradicijos tęstinumą: „Tarp mūsų pusė tūkstančio metų: aš viename gale, mano Burmistras su miesto valdyba antrame gale. Bet mes susisiekiame“³⁹.

Vaižgantui, kaip dvasininkui, buvo itin svarbus Vytauto Didžiojo nuopelnas įtvirtinant Lietuvoje krikščionybės tradiciją, tačiau pagrindiniu Vytauto nuopelnu jis laikė Lietuvos suverenumo gynimą. Jis akcentavo, kad tai Vytautas Didysis suformulavo „tvirtai ir teisingai nustatytą separatistinę kryptį“, o tai reiškė apginti „visą Lietuvą – nuo lenkų“. Vaižgantas pabrėžė, kad Vytauto Didžiojo suformuluota lietuviško valstybingumo tradicija ar, jo žodžiais tariant, Vytauto genijaus dvasia, reikalaujanti saugoti tautos suverenumą, ir yra jo didžiausias dvasinis palikimas ateities kartoms. Šio dvasinio palikimo paveldėtojai ir yra šiandieniniai lietuviai⁴⁰. Taip lietuvių visuomenei diegta mintis, kad ji – Vytauto Didžiojo tradicijos perėmėja.

Aktyvus Vaižganto įsitraukimas į jubiliejinės Vytauto Didžiojo kampanijos organizavimą galėjo pasirodyti esminga jo antimonarchistinių pažiūrų revizija, todėl užbėgdamas už akių jis pareiškė: „Aš čia ne monarchizmo garbei kalbu ir jį propaguoju“⁴¹. Išties aktyvus Vaižganto įsitraukimas į Vytauto Didžiojo metų kampaniją liudijo tik tai, kad jis tapo įsitikinęs, jog lietuviškai visuomenei reikia pateikti įrodymus apie nenutrūkstamą lietuviško valstybingumo tradiciją, kurios ryškiausias atstovas buvo Vytautas Didysis. Todėl Vaižgantas taip akcentavo ryšį tarp Vytauto Didžiojo laikų ir dabartinės Lietuvos⁴².

39 Vaižgantas, *Raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, t. 13, p. 109–110.

40 *Ibid.*, p. 121–122.

41 *Ibid.*, p. 121.

42 *Ibid.*, p. 164.

Baigiantis Vytauto Didžiojo jubiliejiniais metams Vaižgantas, kaip Vytauto Didžiojo jubiliejui rengti Centrinio komiteto narys, atsakydamas į klausimą, ką davė jubiliejinių metų kampanija, trumpai atsakė taip: „Aiškiai įsivaizdinta Vytauto Didžiojo tradicija“. Vaižgantui net atrodė, kad per vienerius jubiliejinės kampanijos metus lietuvių tauta subrendo daugiau nei per visą nepriklausomybės dešimtmetį, jis tikino, kad „pakilo savigarba, daugiau atsirado pasitikėjimo savim ir savo tautos ištesėjimu, radom garbingos sau vietos, ne tik geografinės, bet ir kultūrinės“⁴³.

Manome, kad Vaižgantas, matydamas aktyvų visuomenės įsitraukimą į Vytauto Didžiojo jubiliejinių metų kampaniją, dar stipriau įtikėjo istorinį valstybingumą liudijančių LDK vaizdinių priminimo svarba visuomenei – dėl vaizdiniais priskiriamos galios suteikti tautai politinio tęstinumo pojūtį, padėti išryškinti ne tik istorinį valstybingumą, bet ir seną kultūrinę tradiciją liudijantį pagrindą. Elitas, ypač esantis valdžioje, ieškojo tautinę bendruomenę galinčių sutelkti idėjų, tačiau į LDK praeitį atsigręžė ne iš karto. Šių paieškų ir svarstymų patvirtinimu gali būti nuskambėjęs Vaižganto prisipažinimas:

Pradžioje dėl Vytauto asmens buvo šiokių tokių svyravimų. Jis gi buvo kunigaikštis, absoliutus valdovas, – sąvokos tarpe mūsų laikų pažangiųjų itin nepopuliarios. Būti valdovu reiškė neatleistiną nuodėmę; tuo piktintasi ir nebenorėta nė sapny bepasapnuoti kunigaikščiai.⁴⁴

Pastarasis net lygino save ir lietuvišką visuomenę su bolševikais, kurie esą taip pat nekreipė didelio dėmesio į istorinę praeitį, ignoruodami istorinio valstybingumo tradicijos svarbą. Kalbėdamas tų, kurių sąmonėje įvyko lūžis, vardu, jis rašė:

Neigėm ir mes didikus, tuo neva pakeldami muzikus, dėdamies „demokratais“. Tik mes greičiau atsimerkėm ir šiomet ypačiai supratom, kad demokratizmo idėjai nė kiek nekliudo monarchizmo, aristokratizmo ir kitokios buvusios idėjos, nes mes ne tas idėjas in se garbiname ir propaguojame, bet jų darbų rezultatus, kuriais buvo statomos tautos civilizacijos rūmos.⁴⁵

43 *Ibid.*, p. 158.

44 *Ibid.*, p. 159.

45 *Ibid.*, p. 159.

Taigi atsigręžimas į Vytauto Didžiojo asmenį buvo tik istorinio valstybingumo tradicijos poreikio pripažinimas.

Vaižganto nuostata, kad tautinei bendruomenei svarbu turėti ir įsisąmoninti valstybingumo tradiciją bei ją galinčius konsoliduoti simbolius, 3-iame dešimtmetyje stiprėjo. Todėl į jubiliejinę Vytauto Didžiojo metų kampaniją jis žvelgė kaip į kolektyvinės atminties kampaniją, kuri gali konsoliduoti lietuvių bendruomenę. Vaižganto įsitikinimą, kad lietuvių visuomenei reikia idėjos, kuri galėtų ją konsoliduoti, patvirtina jo požiūris į Vilniaus vadavimo kampaniją. 1929 m. spalio mėn. vykusio Vilniui vaduoti sąjungos suvažiavimo metu nuskambėjus nuomonei, kad „Vilniaus atvadavimo idėja esanti tik kilnus idealas, bet ne realybė“, Vaižgantas atkirto:

Jeigu ir taip būtų, tai turime branginti tą idealą, nes jis mus auklėja, jis mus prie kilnesnių darbų žadina, neleidžia mums susmukti. Jeigu nebūtų Vilniaus klausimo, tai mes turėtume jį padaryti. Mes turime turėti kokį nors aukštą tikslą, dėl kurio kiekvienas tikras lietuvis nepasigailėtų gyvybę atiduoti.⁴⁶

Vaižgantas buvo vienas iš tų elito atstovų, kurie manė, kad tautinės bendruomenės dominavimą užtikrinančiai valstybei yra būtina turėti jos visuomenę konsoliduoti galinčias idėjas bei tautinių herojų vaizdinius, todėl po metų, Vytauto Didžiojo jubiliejinės kampanijos metu, pareiškė:

Tauta be savo simbolių lygu be tradicijų. Jie reikšmingi tautų atstovai. Žydus mes vaizdiname Moze ir Salomonu, persus – Kserksu, Babiloniją – Nabuchodonosoru, graikus – Perikliu, Sokratu, alemanus – Karoliu D., barbarus, kurie griovė patresusią senovės tvarką – Atila. Net ir prancūzus atstovauja Napoleonas.⁴⁷

Tuo metu lietuvių simboliu ir pagrindiniu tautiniu herojumi Vaižgantas laikė Vytautą Didįjį, teigdamas, kad visas jo gyvenimas yra „patriotizmo pavyzdys, nuolatinė kova dėl savo gimtojo krašto“. Vytautas Didysis buvo pristatomas kaip pagrindinis kovotojas už Lietuvos nepriklausomybę, už lietuvių politinį ir kultūrinį suverenumą, kuris buvo pateikiamas pirmiausia kaip atsiribojimas nuo

46 Dangiras Mačiulis, Darius Staliūnas, *Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pab. – 1940 m.)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015, p. 179.

47 Vaižgantas, Raštai, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, t. 13, p. 159.

lenkiškos įtakos politine ir kultūrine prasme. Akcentuota, kad Vytautas Didysis ir Lietuvos karaliaus karūnos „siekė ne sau, o tik Lietuvai, kad ji nebūtų laikoma Lenkijos pavaldine“⁴⁸.

Tautinio simbolio ar tautinės tradicijos turėjimas Vytauto Didžiojo asmenyje Vaižgantui buvo lygu tautos ir jos politinių aspiracijų tvarumo patvirtinimui – kad tautinė bendruomenė gebės ne tik įgyti ir savo politinius namus – tautinę valstybę, bet ir apginti jos suverenumą⁴⁹. Vaižgantas įrodinėjo, kad tik Vytauto Didžiojo tradicijos dėka lietuviai ryžosi įkūnyti ir savo nepriklausomos valstybės projektą – „visai, nuo visų išsiskirti, imti savo gyvenimu, savo ištesėjimu gyventi“⁵⁰.

Vaižganto supratimu tautos tradicija – tai „kažkas sava, neatskiriama, tapatybė, veikianti taip pat gaivališkai kaip ir rasės savumai“, tai tokia pat prigimtinė duotybė, kaip žmogaus etninė priklausomybė. Tautos tradicija, jo manymu, ir buvo tai, kas užprogramavo nepriklausomybės tautinės bendruomenės siekį, o šią tradiciją jis vedė „per asmenis Rimgaudų – Mindaugų – Vytenių – Gediminių – Kęstučių – Vytautų – Sapgijų (Sapiehų) – Katkų – Oginskių – Ivinskių – Valančių – Kudirkų“⁵¹. Taigi Vytautas Didysis „veikė taip pat iš tautos tradicijos“ ir nors jis pradėto darbo nebaigė (tai turėjo būti karūnacija ir karališkos dinastijos pradžia), tačiau jis esą ir „padėjo tradicinį pagrindą ir ant jo per ilga atsistojo jo svajojamoji nepriklausoma Lietuva“⁵². Palyginimui priminsime, kad 1917 m. Vaižgantas nepriklausomos Lietuvos valstybės idėją kildino ne iš valstybingumo tradicijos, bet iš lietuviško „nepriklausomybės instinkto“.

Minėjome, kad valdžioje esantis tautininkų politinis režimas jubiliejinę Vytauto Didžiojo metų kampaniją siekė išnaudoti savo politinei legitimacijai. Valdžios spaudoje buvo gausu propagandinių paralelių tarp Vytauto Didžiojo ir Smetonos, kurios visuomenei diegė mintį, kad Smetona yra Vytauto Didžiojo valstybingumo tradicijos tęsėjas. Manydamas, kad esamas politinis režimas išties užtikrina lietuvių tautinės bendruomenės tapatybės saugą ir jos dominavimą valstybėje bei pačios valstybės politinį tvarumą, Vaižgantas įsitraukė į politinio režimo legitimaciją – tiek Vytauto Didžiojo jubiliejiniais metais, tiek vėliau

48 *Ibid.*, p. 148–149.

49 *Ibid.*, p. 160.

50 *Ibid.*, p. 122.

51 *Ibid.*, p. 246–248.

52 *Ibid.*, p. 246–248.

viešai įrodinėdamas, kad Smetonos valdžia laikosi „tos pat vytautinės, tautinės krypties“ ir kol šios krypties būsią laikomasi, tol „mes esame tikri, kad vergais niekas mūsų nebepadarys“⁵³. Po to, kai 1931 m. Smetona, naudodamasis jo rankose esančiomis autoritarinės valdžios galiomis, užsitikrino savo perrinkimą šalies prezidentu, Vaižgantas pareiškė, kad „realizuojasi Vytauto D. šimtametės tradicijos“, o buvimą valdžioje prasitęsusį prezidentą pavadino „Vytautinių tradicijų žmogumi“⁵⁴. Dera pridurti, kad formaliai Vaižgantas nebuvo prorežiminės politinės partijos – Tautininkų sąjungos – narys, tačiau jautėsi esąs jiems artimas pasaulėžiūriškai. Savo ruožtu tautininkų lyderiai savo judėjimo nariams 1932 m. aiškino, kad šio politinio judėjimo ideologines nuostatas galima pažinti, be kita ko, ir skaitant „Vaižganto raštus“, kur „atsispindi tautininkų dvasia ir pažiūros į gyvenimo klausimus“⁵⁵.

Kadangi „Vytautinę tradiciją“ Vaižgantas suprato kaip lietuviško valstybingumo tradiciją – pasižyminčia orientacija į kūrimą tautinės valstybės, kurios paskirtis užtikrinti dominavimą tituliniam lietuvių etnosui, todėl ir praėjus Vytauto Didžiojo jubiliejiniams metams ragino daryti tai, kas šią tradiciją primena ir aktualizuoja – palaikyti tradicijas, „kurios nemateriališkai galingos sudaryti ir išlaikyti tautinę valstybę“⁵⁶.

Vietoje išvadų

Vaižganto požiūris į kolektyvinės atminties svarbą lietuvių tautinės bendruomenės gyvenime kito veikiamas kintančių politinių aplinkybių – jis evoliucionavo nuo situatyvaus istorinių vaizdinių panaudojimo iki kryptingo kolektyvinės atminties konstravimo. XX a. pradžioje Vaižgantas, kaip ir kiti lietuvių tautinio judėjimo dalyviai, manė, kad garbinga istorinė praeitis gali tarnauti tautinės bendruomenės narių savimonės stiprinimui, tačiau tuo pat metu buvo įsitikinęs, kad tautinei bendruomenei konsoliduoti ir jos nariams tautinę tapatybę diegti pirmiausia reikia naudojantis bendruomenės narių gimtąja kalba, o ne prisimi-

53 *Ibid.*, p. 122.

54 *Ibid.*, p. 291.

55 Lietuvos tautininkų sąjungos centro valdybos 1932 m. vasario 17 d. aplinkraštis Nr. 26 sąjungos skyriams, *LCVA*, f. 554, ap. 1, b. 13, l. 183.

56 Vaižgantas, *Raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, t. 13, p. 280–281.

nimais apie bendruomenę vienijančią bendrą herojišką praeitį. LDK valstybingumo tradicijos jis neaktualizavo, bet ir jos atsisakyti neragino, Vytautą Didįjį regėjo ne kaip lietuviškos valstybingumo tradicijos simbolį, bet kaip herojišką lietuviškos tapatybės gynėją.

Pirmojo pasaulinio karo metais lietuvių nacionalinio judėjimo kultūrinės ir politinės emancipacijos siekiai ėmė įgyti kūną, o įrodinėjant lietuvių teisę į valstybingumą tapo įprasta priminti LDK valstybingumą. Tuomet Vaižgantas, atsigręžęs į LDK, įrodinėjo lietuvių teisę į kultūrinę emancipaciją – taip siekė pagrįsti lietuvių kaip tautinės bendruomenės istoriškumą ir istorinę lietuviškos tapatybės gynimo tradiciją, kuri buvo pateikiama kaip radikalus atsiribojimas nuo lenkiškos įtakos politine ir kultūrine prasme.

3-ojo dešimtmečio pabaigoje Vaižgantas aktyviai įsitraukė į jubiliejinės Vytauto Didžiojo kampanijos organizavimą imdamas kryptingai konstruoti kolektyvinę atmintį, nes manė, kad lietuviškai visuomenei būtina pateikti įrodymus apie nenutrūkstamą lietuviško valstybingumo tradiciją. Šią tradiciją, jo manymu, ryškiausiai simbolizavo Vytauto Didžiojo vaizdinys, todėl Vaižgantas taip akcentavo ryšį tarp Vytauto Didžiojo laikų ir XX a. tarpukario Lietuvos. Manydamas, kad valdžioje esamas politinis režimas tęsia Vytauto Didžiojo valstybingumo tradiciją ir išties užtikrina lietuvių tautinės bendruomenės tapatybės saugą ir jos dominavimą valstybėje, Vaižgantas įsitraukė ir į politinio režimo legitimaciją, kuriai naudojosi Vytauto Didžiojo vaizdiniu.

Gauta 2020 03 20

Priimta 2020 04 20

Vaižgantas's Attempts at Constructing Lithuanian Collective Memory

Summary

By analyzing the written legacy of Juozas Tumas-Vaižgantas, the author of the article discusses his activities in forming Lithuanian collective memory. He argues that Vaižgantas's point of view towards the importance

of collective memory in the life of the Lithuanian people has changed under the influence of political circumstances. Up until WWI, Vaižgantas thought that in order to consolidate the Lithuanian national community, the mother tongue would serve better than constructing collective memory by ways of reminding Lithuanians of the heroic episodes of their country's history. During the WWI, in his attempts at validating the right of Lithuanians to political and cultural emancipation, Vaižgantas began using the images of the Grand Duchy of Lithuania which were reminiscent of the Lithuanian historical statehood. In the late 1920s, Vaižgantas actively participated in the organization of the jubilee campaign of remembrance of the Grand Duke of Lithuania, Vytautas the Great (1350-1430). He believed that the actualization of the memory of the statehood of the GDL, symbolized by the personality of Vytautas the Great, could help to highlight the tradition of Lithuanian historical statehood and cultural continuity.

Keywords: Vaižgantas, collective memory, nationalism, historical policy.
